

Лекція 4. Організаційні особливості процесу навчання в умовах ЗВО. Викладачі та студенти як суб'єкти навчального процесу ЗВО

План

1. Основні форми навчання у ЗВО.
2. Різноманітність форм організації навчання у ЗВО.
3. Особливості предметно-курсової системи навчання, її відмінність від інших систем навчання.
4. Кредитно-модульна система організації навчального процесу у сучасному ЗВО.
5. Вимоги до викладача ЗВО.
6. Студент як об'єкт і суб'єкт навчального процесу.
7. Взаємовідносини викладачів і студентів

Основні поняття: форма навчання у виші; форма організації навчання; система організації навчання; кредитно-модульна система організації навчання; індивідуальний навчальний план студента; модуль; змістовий модуль; кредит; заліковий кредит; викладач ЗВО; суб'єкт педагогічної діяльності; функціональні обов'язки, атмосфера психологічної підтримки; культура педагогічного спілкування; педагогічний такт; типи домінуючих установок; стиль керівництва

1. Основні форми навчання у ЗВО

Навчання як процес цілеспрямованої передачі та засвоєння певного досвіду можна здійснювати по-різному, вибираючи різноманітні форми (від латин. – зовнішність, устрій), тобто зовнішнє вираження якого-небудь змісту. Категорія «форма навчання» належить до основних у дидактиці й має декілька рівнів прояву та теоретичного представлення:

- 1) форми навчання;
- 2) форми організації навчання (ФОН);
- 3) форми організації навчальної (пізнавальної) діяльності (ФОПД).

Закон України «Про вищу освіту» 2014 р. (ст. 49) визначає такі форми навчання у ВНЗ:

- 1) очна (денна, вечірня);
- 2) заочна (дистанційна).

Форми навчання можуть поєднуватися.

1. Очна форма:

Денна форма передбачає здійснення навчання з відривом від виробництва. Є основною. На неї орієнтовано більшість нормативних актів, які регламентують діяльність ВНЗ. На базі плану денної форми навчання створюються плани інших форм навчання відповідно до чинних вимог. Аудиторне навантаження стаціонару вважають стовідсотковим.

Вечірня форма відбувається без відриву від виробництва. Навчання триває 2–3 дні на тиждень, зазвичай у післяобідній час.

Навчальний план такої форми передбачає в середньому від половини до $\frac{1}{3}$ аудиторного навантаження очної форми навчання.

2. *Заочна (дистанційна) форма* – навчання без відриву від виробництва. Аудиторне навчання проходить декілька разів протягом навчального року у вигляді сесій. План такої форми навчання складає в середньому від $\frac{1}{3}$ до 25 % аудиторного навантаження стаціонару.

Навчання на всіх формах відбувається за державними стандартами. Студенти однієї і тієї ж спеціальності різних форм навчання вивчають однакові дисципліни та складають однакові форми підсумкового контролю. Після закінчення навчання випускники отримуть однакові дипломи державного зразка, форма навчання зазначається в додатку.

2. Різноманітність форм організації навчання у ЗВО

Форма організації навчального процесу (ФОН) – спосіб організації, побудови та проведення навчальних занять, у яких реалізуються зміст навчальної роботи, дидактичні завдання та методи навчання.

У ст. 50 Закону України «Про вищу освіту» виділено такі форми організації навчання у ВНЗ, які наведені на рис. 1.

Форми організації навчання у ЗВО

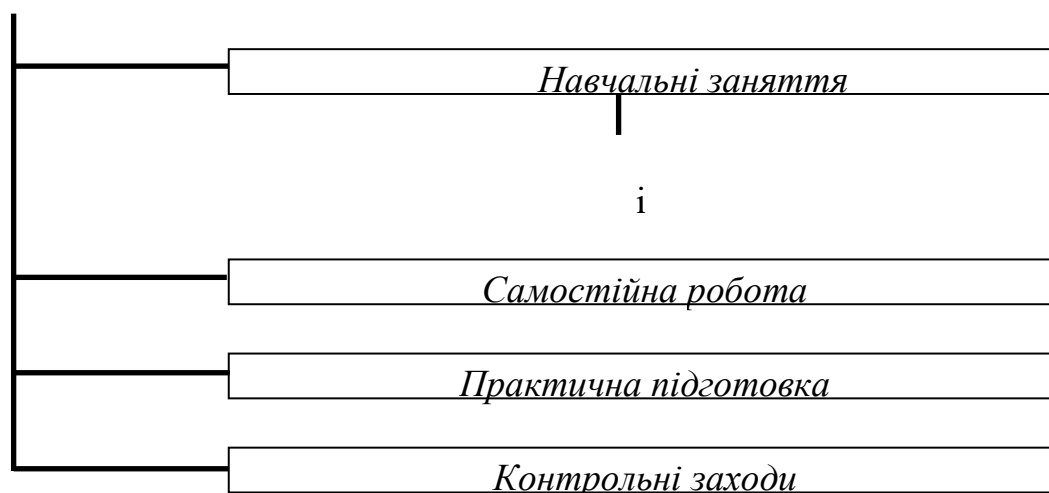

Рис. 1. Форми організації навчання у ЗВО

Закон передбачає, що у ЗВО можуть бути встановлені інші види навчальних занять (конференції, екскурсії, експедиції, практикуми тощо).

Дидакти вищої школи виділяють такі ФОН:

1. Форми навчальних занять: лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні, консультації, практикуми, навчальні конференції, екскурсії, експедиції.
2. Форми самостійної роботи: виконання індивідуальних і самостійних завдань; написання рефератів, есе, курсових, дипломних, магістерських робіт.
3. Форми практичної підготовки: навчальні, виробничі практики.
4. Форми контролю, обліку й оцінювання знань, умінь і навичок студентів: контрольні, модульні роботи; колоквиуми; заліки, екзамени; захист курсових, дипломних та індивідуальних робіт.

3. Особливості предметно-курсорової системи навчання. Її відмінність від інших систем навчання

Навчальний процес очної та заочної форм організується на основі предметно-курсорової (практично-лекційної) системи навчання. Особливостями її є те, що студенти, котрі вступили на I курс, розподіляються в академічні групи й повинні семестр за семестром, курс за курсом:

- навчатися за однією структурно-логічною схемою підготовки;
- відвідувати заняття за одним навчальним планом;
- складати всі передбачені контрольні заходи (міжсесійні – контрольні роботи, колоквиуми тощо та сесійні – заліки, екзамени);
- проходити визначені навчальним планом практики;
- виконувати завдання самостійної й індивідуальної роботи, писати реферати, курсові тощо.

Порівняємо курсову систему організації навчання у ЗВО із класно-урочною, яка практикується в загальноосвітній школі, училищах, технікумах:

Спільне:

- комплектування тих, хто навчається, у групи (класи);
- обов'язкове відвідування занять;
- поділ навчального року на два семестри;
- наявність підсумкового контролю;
- навчання має приблизно однакову структуру та компоненти.

Відмінні риси курсової та класно-урочної систем наведені в табл. 2

Таблиця 2

Відмінні риси курсової та класно-урочної систем

Параметри порівняння	Курсова система	Класно-урочна система
Вікові характеристики	Академгрупи можуть бути різновіковими	Класи однорічні

Провідні форми організації навчання	Навчальні заняття (лекції, семінари, практичні, лабораторні, індивідуальні), самостійна робота, практики	Уроки, факультативи, екскурсії
Повідомлення, усвідомлення, засвоєння знань та їх відтворення	Роз'єдане в часі: на лекціях повідомляють, а на семінарських, практичних, лабораторних заняттях усвідомлюють, відтворюють	Усі зазначені процеси відбуваються комплексно та взаємопов'язано під час уроків
Суб'єкти організації та проведення основних форм організації навчання	Лекції читає професор, доцент, а практичні заняття може проводити викладач, асистент	Уроки з певного навчального предмета проводить один учитель
Самостійне засвоєння знань і їх практичне застосування	Студентам відводиться значна частина часу на самостійну навчальну й пошукову роботи та практичну підготовку	Самостійна робота зосереджена на повторенні та закріпленні вивченого на занятті

У ЗВО може застосовуватися не тільки предметно-курсова, а й *індивідуальна система навчання*, яка практикується в багатьох вишах високорозвинених країн.

Спільне між предметно-курсовою та індивідуальною системами навчання:

- форми організації навчання та семестрового контролю однакові;
- присутня теоретична та практична підготовка студентів.

Відмінні риси курсової й індивідуальної систем наведені в табл. 2

Таблиця 2

Відмінні риси курсової й індивідуальної систем

Параметри порівняння	Курсова система	Індивідуальна система
1	2	3
Строк навчання	Однаково регламентований для всіх студентів	Тривалість навчання визначає студент (він може прискорити або уповільнити його в межах дозволеного)
Вивчення навчальних дисциплін	Усі студенти академічної групи вивчають в однаковій послідовності всі навчальні дисципліни	Черговість вивчення навчальних дисциплін може визначати сам студент за певною регламентованою структурнологічною схемою, особливо це стосується вибіркокових дисциплін
Розклад навчальних занять	Спільний розклад для всіх студентів академічної групи	Переважає індивідуальний розклад, який формується шляхом записування студента до того чи іншого викладача (для вивчення певного навчального предмета)
Підсумковий контроль	Студенти академічної групи водночас (відповідно до розкладу) складають заліки й іспити	Студент регулює черговість складання заліків та іспитів індивідуально в міру підготовки

Часто практикується і змішана (інтегрована) система: у перші роки навчання – курсова система, на старших курсах – індивідуальна.

Кожна із систем організації навчання у ВНЗ має переваги та недоліки.

4. Кредитно-модульна система організації навчального процесу у сучасному ЗВО

Реформування вищої освіти в сучасній Україні відбувається в межах Болонського процесу, метою якого є створення європейського освітнього простору. Це має підвищити здатність випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування, розширити мобільність громадян і збільшити конкурентоспроможність європейської освіти. Болонський процес стимулює створення відповідних

систем організації навчання, рівня науково-методичного забезпечення, якості навчального процесу, ефективності реалізації його різноманітних моделей і механізмів.

Фактично з 2003 р. відповідно до Рішення колегії Міністерства освіти й науки України про комплекс заходів щодо виходу національної вищої школи на міжнародний ринок освітніх послуг розпочалось організаційне забезпечення приєднання України до Болонського процесу. Що й відбулось у 2005 р. на конференції у Бірмінгені.

Згідно з рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 24.03.2005 р. ВНЗ були зобов'язані запровадити кредитно-модульну систему організації навчального процесу (далі – КМСОНП) з 2005/2006 н. р. для студентів усіх напрямів підготовки і спеціальностей у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Навчальний процес організується на основі розроблених навчальним закладом основних нормативних документів, які мають регулювати діяльність суб'єктів навчального процесу – викладачів і студентів.

Навчання студента здійснюється за індивідуальним навчальним планом. **Індивідуальний навчальний план студента (ІНПС)** – робочий документ студента, що відображає структурно-логічну схему підготовки фахівця з певної спеціальності, містить інформацію про перелік і послідовність вивчення навчальних дисциплін, обсяги навчального навантаження студентів із усіх видів навчальної діяльності, типи індивідуальних завдань, систему оцінювання, а також результати поточної, підсумкової роботи й державної атестації випускника. Це фактично змістова й організаційна програма дій студента протягом здобуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Кредитно-модульна система організації навчання являє собою модель організації навчального процесу, що ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів). Вона передбачає визначення трудомісткості навчальної праці студентів у кредитах, структурування навчального матеріалу за модулями, підсумковий модульний контроль, рейтингове оцінювання навчальних досягнень із дисципліни.

Структурними елементами кредитно-модульної системи є модулі та кредити.

Модуль. Це поняття трактується двоюко: як власне модуль і змістовий модуль.

Модуль – задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчального предмета, практики, державної атестації), що реалізується відповідними формами навчального процесу. Це може бути навіть блок дисциплін, які утворюють певну взаємопов'язану цілісність у складі освітньої програми, яка може розцінюватися як логічна підструктура усередині загальної структури програми, а також доповнення навчальних предметів практиками, курсовими, контрольними роботами, ІНДЗ тощо. По суті, модуль трактується як одиниця навчального плану з напрямом, що представляє набір навчальних дисциплін, що відповідає вимогам кваліфікаційної характеристики.

Змістовий модуль – це логічно завершена, відносно самостійна, цілісна частина навчального курсу, сукупність теоретичних і практичних завдань відповідного змісту та структури з розробленою системою навчально-методичного й індивідуально-технологічного забезпечення, необхідним компонентом якого є відповідні форми поточного та підсумкового рейтингового контролю. Модуль розглядається як відносно самостійна організаційно-методична структурна одиниця усередині навчальної дисципліни, яка включає цілі, логічно завершену одиницю навчального матеріалу, методичне керівництво до його засвоєння та систему контролю. Сукупність таких модулів утворює навчально-методичний комплекс (НМК) навчального предмета.

Освоєння кожного змістового модуля, тобто виконання закладених у ньому завдань, складає частину підсумкової оцінки, що виставляється за результатами вивчення дисципліни. У цьому модульний принцип подібний до рейтингу. Загальний бал, що виставляється за підсумками модулів і змістових модулів, має накопичувальний ефект. У активного під час виконання поточних завдань студента з високим рейтингом, який накопичив достатню кількість балів, є шанс отримати високу підсумкову оцінку.

Поділ навчального матеріалу дисципліни на навчальні модулі, їх кількість, види поточного контролю та терміни його проведення визначаються робочою навчальною програмою предмета, ухвалюються відповідною кафедрою, затверджуються науково-методичною комісією факультету і доводяться до відома студентів.

Поняття **кредиту** теж трактується широко: як кредит і заліковий кредит.

Кредит – одиниця вимірювання часу, необхідного студенту для засвоєння певної складової навчальної програми. Він враховує всі форми навчального навантаження студента: аудиторні заняття, самостійну, індивідуальну, науково-дослідницьку роботу, підготовку до іспитів тощо.

Заліковий кредит (ЗК) – одиниця вимірювання навчального навантаження студента, необхідного для засвоєння змістових модулів або їх блоку.

Кредити (залікові одиниці) вводяться для обліку трудомісткості освітньої програми. Залікові одиниці – це своєрідні загальні одиниці обліку у сфері вищої освіти. У Європі найбільш поширеною є система ECTS (European Credit Transfer System – Європейська система перекладу (перезарахування) кредитів).

Система залікових одиниць виконує дві основні *функції*. Перша – перезарахування курсів, отриманих в іншому ВНЗ (національному чи закордонному). Тобто, необхідну суму одиниць студент може набрати частково в іншому виші, а його заклад повинен їх перезарахувати. Без цієї умови академічна мобільність і гнучкість у підготовці студента неможлива.

Друга функція – нагромаджувальна. Студент може отримувати освіту частинами, з розривом у часі. Залікові одиниці накопичуються, доки він не набере необхідну суму для отримання відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня (бакалавра, спеціаліста, магістра). Зрозуміло, можливість перезарахування та накопичення кредитів обумовлена договорами між ЗВО, подібністю їх навчальних програм.

При цьому необхідно мати на увазі, що студент отримує відповідну суму залікових одиниць тільки в тому випадку, якщо він позитивно атестований із цієї дисципліни, виду занять, тобто отримав бал не нижче задовільного. Переведення оцінок, виражених у балах за багатобальною шкалою, в оцінки за національною шкалою та шкалою ECTS здійснюється відповідно до табл. 3

Таблиця 3

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		оцінка	пояснення
90–100	Відмінно	A	відмінне виконання
85–89	Добре	B	вище середнього рівня
75–84		C	загалом хороша робота
70–74	Задовільно	D	непогано
60–69		E	виконання відповідає мінімальним критеріям
35–59	Незадовільно	Fx	необхідне перескладання
1–34		F	необхідне повторне вивчення курсу

Бальна оцінка в документах (у додатку до диплома) вказується паралельно з сумою набраних кредитів.

Загалом за вимогами КМСОНП на один навчальний рік відводиться 60 кредитів, на семестр – 30. Нормативна кількість залікових одиниць для підготовки бакалавра з терміном навчання 4 роки – не менше 240 кредитів. Один кредит – 30 год. Загальний обсяг годин на підготовку бакалавра – 7200, із них не більше 50 % – аудиторна робота; 50 % – індивідуальна та самостійна. Тижневе аудиторне навантаження студента не повинне перевищувати 30 год.

Для освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» загальна кількість кредитів має становити не менше 90, годин – 2700. Тижневе аудиторне навантаження не повинне перевищувати 18 год.

Загальна кількість заліків та іспитів на заліково-екзаменаційній сесії – не більше 10 форм контролю.

Індивідуальний навчальний план студента формується на основі навчального плану спеціальності, який включає нормативні та вибіркові змістові модулі, що можуть поєднуватись у певні навчальні дисципліни. Нормативні змістові модулі необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Вибіркові змістові модулі забезпечують підготовку згідно з варіативною частиною освітньо-кваліфікаційної характеристики, у тому числі відповідність обсягу підготовки, передбаченому нормативним терміном навчання. Вони дають можливість здійснювати підготовку за спеціалізацією певної спеціальності. Сукупність нормативних змістових модулів визначає обов'язкову складову індивідуального навчального плану студента.

Отже, відповідно до КМСОНП з'явилися новітні технології навчання та форми організації навчального процесу, які сприяють підвищенню його ефективності. Це стосується модульного структурування дидактичного матеріалу та модульно-рейтингової організації навчання.

Переваги модульної технології навчання, що дозволяють підвищувати ефективність освіти, такі:

- забезпечення точної відповідності результатів цілям навчання, вираженого технологічного підходу до організації навчального процесу та суб'єкта навчання – студента;
- підвищення особистої мотивації та самостійності студента в освоєнні визначеної для нього програми навчання, можливості навчальної роботи в індивідуальному темпі, в якому він може якісно засвоювати модульні блоки та навчальні елементи, передбачені особистими індивідуальними програмами;
- зростання значення інформаційно-телекомунікаційних і комп'ютерних технологій на основі якісного методичного забезпечення дисципліни, використання різних форм об'єктивного контролю якості знань студента;
- розвиток інформаційної бази в плані забезпечення студента підручниками, періодичними виданнями;
- стимулювання за допомогою модульно-рейтингової технології систематичної самостійної діяльності студентів протягом семестру.

5. Вимоги до викладача ЗВО

Результативність і якість навчального процесу у ЗВО залежить не лише від розглянутих характеристик цього процесу, способів та умов організації, а й від зусиль і здатностей його учасників – викладачів і студентів.

Детально охарактеризуємо значення та напрями праці викладача, вимоги, які ставляться до нього як суб'єкта реалізації головних завдань процесу навчання.

Педагогічна робота викладача є сукупністю окремих діяльностей: проектувальної, організаційної, інформаційної, методичної, корекційної, аналітичної тощо.

Здійснення педагогічної праці передбачає виконання викладачем вищої школи широкого кола функціональних обов'язків, які конкретизуються у його щорічному індивідуальному плані, зокрема:

- підготовка навчальних курсів, їх методологічне та методичне забезпечення, вибір засобів інформаційної (аудіо, відео, комп'ютерної, телекомунікаційної та ін.) підтримки;
- створення навчальних, тренінгових і контролюючих програм, зокрема комп'ютерних;
- авторська участь у підготовці навчальної літератури та навчально-методичних посібників;
- читання лекцій, проведення навчальних занять;
- організаційно-методичне забезпечення практики студентів та участь у її проведенні;
- пошук і розробка нових педагогічних методів та освітніх технологій підвищеної ефективності;
- консультативна й інша індивідуальна робота зі студентами, керівництво написанням курсових, дипломних, магістерських робіт;
- планування, організація та виконання наукових досліджень і конкретних практичних розробок;
- підготовка наукових статей, монографій, науково-популярних та інших матеріалів;
- реалізація виховних функцій у процесі групової та індивідуальної роботи зі студентами, під час неформального спілкування з ними;
- неперервний особистісний і професійний розвиток, підвищення наукової та педагогічної компетентності й кваліфікації.

Належне здійснення усіх цих складних видів діяльності та функціональних обов'язків залежить від таких умов:

- володіння необхідним багажем знань;
- наявність різних професійно необхідних умінь, практичних навичок і компетентностей;
- прояв відповідних особистісних якостей, рис характеру;
- вияв творчості;
- наявність педагогічної майстерності.

До **обізнаності** викладача висуваються високі вимоги. Він, у першу чергу, повинен бути різносторонньо освіченим, ерудованим у різних галузях тих професійних знань, які потрібні для підготовки майбутніх фахівців. Має добре орієнтуватись у суміжних дисциплінах, що сприяє глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами та процесами реального світу, формуванню

всебічно розвиненого фахівця. Знання викладача допомагають вникати у професійні проблеми студентів під час вивчення ними навчальних дисциплін, проходження практик, написання курсових, дипломних, магістерських робіт, давати їм поради.

На рівень авторитету педагога впливає і широта його кругозору, обізнаність із тими напрямками суспільного життя, мистецтва, техніки, спорту, які цікаві для студентської молоді. Це дає змогу спрямувати її на цікаві справи, допомагати в організації змістовного дозвілля.

Викладач повинен добре знати свої навчальні дисципліни. Згідно з опитуванням студентів, найавторитетнішими вони вважають тих педагогів, які мають ґрунтовні знання.

Водночас фахову обізнаність викладач демонструє не лише через глибокі знання змісту навчального матеріалу, а й приналежністю до наукових досліджень дисциплінарної галузі. Чим більше нового він розкриває і залучає до цього студентів, тим успішніше відбувається процес навчання. Науковий рівень викладання – важливе завдання вищої освіти, яке покликаний здійснювати педагог. В історії є чимало прикладів, коли видатні вчені були водночас і чудовими викладачами.

Проте добре знання предмета не формує вмінь його викладання. Тому педагог повинен майстерно володіти методикою викладання й управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що допомагає доступно подати складні завдання, врахувати особливості студента, зацікавити інформацією, захопити нею та викликати бажання поповнювати свої знання. Педагогічні, дидактичні, психологічні знання сприяють усвідомленому здійсненню педагогом усіх необхідних етапів викладання, процесам формування знань та умінь студентів.

Інтелектуальні якості мають величезне значення не тільки для ученого, але й викладача. Розумна людина – одна з характеристик, найчастіше згадуваних студентами, коли вони оцінюють викладача, якого поважають. Щоб зрозуміло пояснювати навчальний матеріал студентам, педагог, перш за все, повинен сам ясно його розуміти. Саме відносно викладача справедливе висловлювання: «Хто ясно мислить – той ясно висловлюється». Неясність думки педагога призводить до приховування її за наукоподібними та гарними формулюваннями.

Високі вимоги висуваються і до діапазону *умінь і компетентностей*, якими повинен володіти викладач. Уміння можна подати за напрямками викладацької діяльності.

Конструктивно-проектувальні уміння:

- розробляти навчальний курс, відбирати для цього матеріал, який слід засвоїти студентам, систематизувати його в робочих навчальних програмах, посібниках;
- визначати мету і завдання навчального процесу, навчальних занять, планувати їх проведення;
- розробляти критерії оцінки знань та умінь студентів;
- проектувати діяльність студентів із засвоєння навчального матеріалу;
- підбирати адекватні засоби, методи та методичні прийоми, способи організації і форми навчальної роботи;
- проектувати власну майбутню діяльність і поведінку у взаємодії з студентами під час занять.

Методичні уміння:

- визначати оптимальні засоби й ефективні методи навчання;
- доступно пояснювати навчальний матеріал, щоб забезпечити його розуміння та засвоєння студентами;
- мотивувати студентів до засвоєння навчального матеріалу;
- – допомагати їм виконувати заплановане.

Організаторські уміння:

- забезпечувати різноманітні види навчальної діяльності студентів;
- організовувати роботу академічної групи для вирішення навчальних завдань;
- керувати діяльністю студентів, контролювати й оцінювати її з метою корекції;
- здійснювати матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу;
- організовувати власну діяльність і поведінку під час безпосередньої взаємодії зі студентами у ході занять і виконання завдань самостійної праці (розподіл робочого часу, інструктування, контроль, дозування навантаження тощо).

Комунікативні уміння:

- встановлювати ділові та неформальні особисті стосунки з окремими студентами;
- здійснювати ділове спілкування з іншими викладачами кафедри;
- налагоджувати контакти з соціальними працівниками, педагогами, службами, державними установами.

Гностичні уміння:

- аналізувати соціально-педагогічну літературу, нормативні документи, навчальні плани, програми, методичні та дидактичні матеріали тощо;
- пізнання змісту і способів впливу на студентів на основі розуміння їх внутрішнього стану;
- враховувати вікові й індивідуальні особливості студентів;
- виявляти розбіжності між запланованим і досягнутим;
- визначати особливості і результати власної діяльності, її недоліки та переваги.

Викладач для успішного здійснення процесу навчання повинен володіти певними **особистісними якостями, рисами характеру**. Серед них найважливішими є такі:

- зібраність, відданість професії, поглиненість головними завданнями навчального процесу, які впливають на волю, розум і почуття педагога, стаючи збуджувачем творчої діяльності;
- цілеспрямованість, переконливість, упевненість у собі. Подолання страхів аудиторії (фобій на кшталт: «я їм не подобаюсь», «я можу втратити контроль над групою», «я можу помилитись і це побачать студенти», «студенти можуть знати більше за мене» тощо);
- людяність, гуманність, тактовність, толерантність, уважність, емпатійність – уявлення викладачем усіх студентів і кожного ніби «зсередини»;
- дисциплінованість, критичність, здатність контролювати себе, здійснювати самоаналіз;
- емоційність. Володіння власною емоційно-вольовою сферою та доцільністю використання емоцій. Особливо важливі для викладача педагогічне самовладання, витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією та винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями;
- вимогливість до себе, студентів та інших учасників навчального процесу. Вона має виявлятися без брутальності та причепливості;
- педагогічна спостережливість та уважність. Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору всіх студентів групи, встановлювати зоровий контакт. Він має концентрувати свою увагу на викладенні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів тощо. Спостерігаючи за студентами, педагог отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння навчального матеріалу, ставлення до навчання, настрої та психічні стани тощо;
- врівноваженість, принциповість, наполегливість, самовладання і діловий тон спілкування, без дратівливості та сухості;
- моральність, порядність, скромність;
- натхненність. Кожен викладач прагне до такого психічного стану, коли водночас задіюються всі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо;
- конкретне, чітке, логічне, дохідливе, переконливе, впливове мовлення. Мова викладача має бути позбавлена дефектів (шепелявість, затинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп тощо);
- оптимістичність, гумор. Ці риси впливають на ефективність навчання та виховання студентів, викликають у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах;
- охайність. Хороший зовнішній вигляд зумовлює позитивне ставлення до педагога, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає;
- активність і здоров'я. Педагог повинен завжди підтримувати необхідний рівень фізичного, духовного та психічного здоров'я, щоб не видаватися студентам немичним і кволим.

Однією з важливих якостей викладача є **творчість**. Специфіка викладацької діяльності полягає в тому, що педагог поставлений перед необхідністю творчо взаємодіяти зі студентами та перетворювати їх. Він має бути творчою особистістю, оскільки лише за такої умови здатен підготувати майбутнього

творчого фахівця. Педагогічна творчість проявляється в ініціативності, активності, інноваційності, постійному натхненні, прагненні удосконалювати навчальний процес. Вона виявляється в усіх видах викладацької діяльності і на усіх її етапах: плануванні, реалізації, підведенні підсумків.

Для творчих проявів у діяльності викладача характерно:

- сучасне педагогічне мислення (відмова від стандартних шляхів здійснення навчального процесу);
- всебічний аналіз навчально-виховних заходів із погляду сучасних досягнень педагогічної, психологічної та інших наук, зарубіжного досвіду;
- постійне вдосконалення власного педагогічного досвіду, вміння бачити, знайти щось нове, оригінальне в кожному педагогічному явищі повсякденної діяльності;
- створення власних ефективних методик, які найповніше відповідають фаховим можливостям та індивідуально-психічним особливостям викладача і базуються на сучасних гуманістичних педагогічних концепціях;
- виявлення оригінальних і нестандартних прийомів і способів розв'язання навчально-виховних проблем, труднощів, завдань, здатність оптимально вирішити ситуацію іншим шляхом, відмінним від уже відомих;
- відкритість для нового, нестандартного, оригінального, вміння знаходити в них суттєве та перспективне;
- здатність сміливо відмовлятися від окремих елементів рутинного стилю роботи й знаходити оптимальні шляхи подальшої діяльності, вільно застосовувати відомі дидактичні засоби в нових стандартних (або нестандартних) ситуаціях;
- оптимістично й упевнено прогнозувати майбутні навчальні дії і передбачати їх результати тощо.

Отже, творчість – неодмінна умова успішного педагогічного процесу, об'єктивна професійна необхідність у роботі викладача, яка набувається ним у процесах праці, оволодіння педагогічною майстерністю.

Педагогічна майстерність викладача – це професійне вміння оптимізувати всі види навчальної діяльності, забезпечити високу організацію й ефективність навчання студентів. Вона передбачає наявність педагогічних здібностей, загальної культури, компетентностей, широкої освіченості, психологічної грамотності та методичної підготовки. Велике значення у цьому контексті має володіння викладачем педагогічною технікою. Сьогоднішнє розуміння професійної майстерності включає здатність не тільки доносити знання, зрозуміло викладати матеріал, але й організувати самостійну роботу студентів, скеровувати їх пізнавальну активність у потрібному напрямі.

Психологічними передумовами педагогічної майстерності є *професійно-специфічні здібності*, тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності, а саме:

- організаторсько-педагогічні здібності – спроможність правильно влаштовувати власну та навчальну діяльність студентів. Викладачі, які мають організаторський хист, здатні правильно розподіляти робочий час, вкладатись у встановлені терміни, залучати до праці. Вони уміють коригувати плани та дії у непередбачених ситуаціях;
- дидактичні здібності – здатність передавати в доступній формі навчальний матеріал, формуючи у студентів активну самостійну думку. Викладач із дидактичним хистом уміє при необхідності відповідним чином реконструювати, адаптувати навчальний матеріал, робити тяжке легким, складне – простим, незрозуміле – ясным;
- перцептивні здібності – здатність об'єктивно оцінювати емоційний стан студентів і враховувати його у навчальній діяльності. Обдарований у цьому напрямі викладач за незначними зовнішніми проявами уловлює найменші зміни внутрішнього стану студента; комунікативні здібності – хист до налагодження педагогічно доцільних стосунків зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності;
- сугестивні здібності – здатність до безпосереднього емоційновольового впливу на студентів, вміння користуватися довірою;
- гносеологічно-дослідницькі здібності – спроможність пізнавати й об'єктивно оцінювати педагогічні явища та процеси; вміння проводити наукові дослідження тощо.

Безумовно, не всі люди, які збираються зайнятися викладацькою діяльністю, наділені від природи такою кількістю здібностей і необхідних характеристик. Проте вони повинні знати, що цілеспрямована праця над собою може принести необхідні результати у формуванні викладацьких умінь. Є декілька головних моментів, на яких має зосередитися молодий спеціаліст, щоби стати успішним викладачем:

- робота педагога належить до тих видів професійної діяльності, що безпосередньо стосуються людини, впливають на її долю, а тому зумовлюються покликанням і педагогічною спрямованістю, тобто хотінням, бажанням (мотивами, мотиваціями) займатися педагогічною працею, неспинним і невтомним намаганням досягти у ній значних результатів та успіхів. Це допомагає виробити установку на взаємодію, терпіння і допомогу студентам;

- бути відданим науці та навчальній дисципліні, яку викладаєш, ставитися до неї з пошаною, поцінювати її можливості у професійній підготовці студентів;

- подолати страх публічності викладацької діяльності допомагає прийняття ролі педагога як однієї із соціальних у житті;

- управляти, стримувати негативні прояви свого темпераменту, використовувати позитивні сторони свого типу;

- керувати власним психічним станом, тимчасовим негативним настроєм, внутрішнім самопочуттям, емоційно відкрито висловлювати свої переживання;

- виробляти необхідні викладацькі уміння;

- постійно синтезувати власний досвід і знання з новими напрямками та відкриттями науки;

- активно працювати над формуванням педагогічної техніки (володіння увагою аудиторії, контактом очей, виразною мімікою, жестикуляцією, відкритою позою, зовнішнім виглядом, голосом, диханням, дикцією, інтонаційною гнучкістю, емоційною виразністю тощо).

Отже, дефіцит певних умінь і якостей не є протипоказанням для викладацької діяльності. Кожен педагог виробляє власний стиль викладання. Загалом для успішного виконання обов'язків він має бути організатором, оратором, аналітиком, педагогом, психологом, компетентним фахівцем у своїй сфері, ерудитом в інших галузях знань. Від нього вимагають значних розумових, фізичних, часових та емоційновольових затрат.

6. Студент як об'єкт і суб'єкт навчального процесу

Науково-технічний прогрес, який домінує в сучасному світі, надає вищій освіті масового характеру. Кількість студентів постійно зростає. Студентство перетворилось у найкультурнішу частину молоді в усіх країнах і є важливим джерелом поповнення інтелектуального потенціалу будь-якого суспільства.

Студент (із латин. *studens* – що старанно працює, займається; латин. *studiosus* – що цікавиться) в «Українському педагогічному словнику» трактується як учень вищого навчального закладу.

За законами України студент – особа, яка в установленому порядку зарахована до ЗВО та навчається заочною або заочною формами навчання з метою здобуття певних освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів.

Учені-соціологи дійшли висновку, що студентство є особливою соціальною групою, наділеною певними ознаками автономії. Воно виконує свою роль у системі суспільного розподілу праці, яка полягає у підготовці до виконання функцій інтелігенції. Не будучи постійним учасником виробництва матеріальних і духовних цінностей, студентство частково бере участь у продуктивній і непродуктивній праці у формі навчання, роль якої в суспільстві зростає.

Діяльність студента у ЗВО специфічна за своєю метою, умовами, мотивами в порівнянні з навчанням учня в школі. Вчені визначають такі особливості навчальної діяльності студентів:

- професійна спрямованість засвоєння наукової інформації, набуття практичного досвіду;

- предметом діяльності студента є вивчення науки в її розвитку;

- у навчанні студента збільшується питома вага самостійної роботи;

- особливі засоби діяльності (наукова література, підручники та методичні посібники, Internet і мультимедійні засоби, лабораторне обладнання, технічні засоби навчання, реальні та теоретичні моделі майбутньої професійної праці, спілкування з ровесниками, представниками свого фаху);

- особливі умови праці студента (обмежений термін навчання і чіткий графік навчального процесу, своєрідність режиму роботи ЗВО зумовлена кредитно-модульною системою організації навчального процесу і т. д.);

— складність завдань і змісту навчально-професійної діяльності може призводити до психічного перевантаження, психофізіологічного напруження, виникнення стресових ситуацій (особливо наприкінці навчального семестру).

Студент, як і школяр, є об'єктом педагогічної діяльності. Під керівництвом викладачів він здобуває знання, уміння, навички, формує риси характеру. Фактично усі орієнтири щодо обсягу змісту, способів здійснення навчання, результативності учіння студент отримує від педагога. Але водночас студент як самостійна доросла людина є суб'єктом різних видів діяльності: навчальної, дослідницької, комунікативної, професійної, дозвіллевої тощо. Його провідну роботу швидше можна назвати навчально-професійною. У студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності є своя мета, способи її досягнення, об'єкт, можливості, які безумовно утворюються під впливом викладача.

Процес перетворення студента на повноправного суб'єкта навчальної діяльності постійно поглиблюється. Якщо з виникненням вищих навчальних закладів і протягом століть він виступав у ролі об'єкта навчання, його діяльність повністю залежала від керівного начала викладача, то сьогодні ситуація докорінно змінилася. Сучасні інформаційні умови та можливості, демократизація суспільства перетворюють студента у самостійного критично мислячого суб'єкта своєї праці. Теорія і практика переконують, що лише ті знання, до яких він прийшов через власну думку та досвід, стають дійсно міцним надбанням. Саме тому вища школа поступово та неухильно переходить від подання студентам інформації в готовому вигляді до управління їхньою самостійною навчально-пізнавальною роботою, формування у них досвіду самостійної творчої діяльності.

Студент як об'єкт і суб'єкт навчання наділений рядом характеристик, які наведені в табл. 1

Отже, на студентський вік припадає перебудова психофізіологічних і психологічних властивостей, відбуваються головні соціальні події в житті людини: вибір професії і здобуття професійної освіти та соціального статусу.

Перш за все, необхідно враховувати особливості розвитку студента на різних курсах навчання.

Таблиця 1

Основні характеристики студентства

Наукові напрями дослідження	Основні характеристики студентства
1	2
Соціологічний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мобільна соціальна, соціально-демографічна група з різних соціальних прошарків суспільства, яка функціонує в системі вищої освіти. 2. Особливі умови життя, праці, побуту. 3. Набуття знань, підготовка до майбутньої професійної праці, резерв інтелігенції. 4. Молоді люди приблизно однакового віку. 5. Засвоєння соціальної ролі студента. 6. Певна цілісність і самостійність по відношенню до інших соціальних груп. 7. Підготовка до оволодіння соціальною роллю фахівця-професіонала. 8. Специфічні соціально-психологічні риси та системи цінностей. 9. Наслідування та конформізм. 10. Соціальний вплив із боку викладачів і студентського середовища.

Психологічний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пізня юність (18–25 р.). 2. Розумова та моральна зрілість, упевненість, стійкий світогляд. 3. Сформованість пізнавальних інтересів. 4. Почуття нового. 5. Рішучість, здатність до захоплення, оптимізм, прагнення до самостійності, прямолінійність, критичність і самокритичність, суперечлива самооцінка, невпевненість, різкість і розв'язність. 6. Максималізм і категоричність в оцінюванні, несприйняття грубості. 7. Скептичне, критичне, іронічне ставлення до викладачів і ЗВО. 8. Прагнення заперечувати авторитети, встановлені правила. 9. Високі працездатність, рівень функціональної активності та витривалості, вершина інтелектуальних можливостей. 10. Оптимального рівня розвитку досягають зір, слух, моторні реакції. 11. Прийняття відповідальних рішень. 12. Вибір супутника життя, створення сім'ї, активність у сексуальній сфері.
Соціально-педагогічний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальна зрілість, інтенсивна соціалізація особистості, оволодіння різноманітними соціальними ролями дорослої людини. 2. Відповідальність, толерантність, саморозвиток. 3. Позитивне ставлення до світу. 4. Цілеспрямованість, рішучість, настирливість, самостійність, індивідуальність, ініціативність. 5. Уміння володіти собою. 6. Професійно-рольова ідентифікація. 7. Наслідування, інтеріоризація оцінних ставлень. 8. Соціальні очікування. 9. Засвоєння культури людських взаємин. 10. Формування індивідуального стилю. 11. Здатність навчатися самостійно. 12. Самодисципліна. 13. Інтенсивність спілкування.

На **I курсі** відбувається пристосування колишнього учня до системи навчання ЗВО, студентських форм колективного життя. Зі вступом до освітнього закладу людина проходить соціальну адаптацію, яка передбачає засвоєння норм студентського життя, включення в систему міжособистісних стосунків групи, суспільного життя. Водночас відбувається й входження у світ обраної професії. Фахова підготовка стає провідною для студента.

Фактично молоді люди, вступивши до вищого навчального закладу, стикаються з багатьма *труднощами*:

— дидактичними – новизна у процесі навчання, нові форми та методи організації навчання, особливо це стосується кредитно-модульної системи організації навчального процесу, відсутність необхідних навичок самостійної роботи;

— соціально-психологічними, які зумовлені входженням індивіда у новий статус, незвичний режим діяльності, нове середовище, оточення, нові умови життя, норми поведінки; тимчасовою неналагодженістю стосунків у групі, на курсі, факультеті; недостатньою обізнаністю з містом; створенням власного бюджету, можливими матеріальними труднощами;

— професійними – невміння зорієнтуватись у фаховій спрямованості процесу навчання; складність у формуванні організаторських умінь і навичок; вагання у правильності професійного вибору.

Ці труднощі першокурсники долають упродовж першого та другого семестрів, поступово пристосовуючись до нових умов і спрямовуючи зусилля на здобуття знань. Такий перехід відбувається у кожного студента індивідуально залежно від темпераменту вольових зусиль, комунікабельності й інших якостей. У декого він проходить доволі легко, а у декого – із надзвичайним напруженням нервової системи. Успішність адаптивних процесів залежить і від того, наскільки значуща для студента обрана

професія, які вимоги він ставить до себе, власної професійної підготовки, майбутнього місця праці, як реагує на невдачі та труднощі у навчально-професійній діяльності, а також від розуміння ситуації та підтримки з боку викладачів і кураторів. Ідеться про кваліфіковану допомогу в організації та плануванні самостійної навчальної роботи; озброєння першокурсників знаннями про інноваційну культуру навчальної праці; освоєння сучасних освітніх технологій, кредитно-модульної системи організації навчального процесу; ознайомлення з особливостями методики самостійної роботи з кожної навчальної дисципліни; активізація розумової діяльності на заняттях тощо.

Переважає поведінці першокурсників притаманний високий ступінь конформізму (пасивне прийняття наявних порядків, правил, норм поведінки). У них відсутній диференційований підхід до власних ролей.

II курс – найнапруженіший період навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно входять усі форми навчання. Навчальні заняття і контрольні заходи доповнюються різними видами практик, написанням курсових, наукових робіт. Студенти беруть участь у волонтерській і громадській діяльності, отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі запити і потреби. Академічні групи перетворюються у згуртовані соціальні колективи. Другокурсники знаходять час для дозвілля. Їм цікаві масові та групові заходи, екскурсії, походи. Процес адаптації до навчання й середовища для більшості студентів завершено.

На **III курсі** домінують професійно-орієнтовані дисципліни. Питома вага циклів гуманітарної, соціально-економічної, фундаментальної та природничо-наукової підготовки зменшується, що в поєднанні з виробничими практиками стимулює фахові інтереси студентів. Навчання набуває професійної спрямованості, конкретного змісту. Студенти чітко уявляють фахові обов'язки, які їм доведеться виконувати. Їх пізнавальні інтереси стають вибірковими, набувають професійної спрямованості. У цей період сфера інтересів особистості звужується і стабілізується. Студенти стають вимогливими до інформації, яку отримують від викладачів, пропускають її через призму практичної корисності. Для них цікавим є життя групи, у якому вони виявляють творчість і активність.

На **IV курсі** у студентів сформована соціально-педагогічна спрямованість. Ті з них, хто свідомо обрав свою спеціальність, відчують потребу у початку професійної діяльності. Дорослішання впливає на вихід із батьківських сімей і створення осібних родин. Частина народжує власних дітей, що, з одного боку, сприяє завершенню виховних і соціалізаційних процесів, з іншого – призводить до виникнення нових соціально-педагогічних проблем. Інтенсивне входження в доросле життя може призвести до переоцінки багатьох цінностей.

Перспектива швидкого закінчення навчального закладу формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності, пошук місця роботи. Цінності в основному пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, працевлаштуванням тощо. Високого рівня досягає науково-пошукова діяльність. Випускники займаються дипломними та магістерськими дослідженнями. Студенти поступово відходять від форм колективного життя академічної групи та факультету. На перший план виходять особисті інтереси.

Окрім вікових та індивідуальних особливостей їм притаманні і певні типові характеристики, які дають змогу краще їх пізнати як носіїв соціальної ролі, об'єктів і суб'єктів навчання.

Сьогоднішні студенти прагнуть високого темпу теоретичного навчання; ділових і рольових ігор, інтерактивних і ситуаційних методів навчання, які б наближували теорію до практики; проблемних завдань; різних активних форм навчання, які практикуються в професійній підготовці у багатьох країнах світу.

7. Взаємовідносини викладачів і студентів

В умовах сучасного навчального процесу у ЗВО викладачі та студенти, як суб'єкти навчання, мають бути рівноправними партнерами, будувати колегіальні відносини. Такий характер навчання називається особистісно-орієнтованим.

Встановлення суб'єкт-суб'єктних комунікативних зв'язків студентів із професорсько-викладацьким складом мають на меті розвиток творчого потенціалу студентів; вироблення індивідуально-орієнтованого стилю спілкування між викладачем і студентами; удосконалення техніки спілкування.

У вищій школі, як у жодній іншій ланці системи освіти, особливо активно протікає взаємодія між студентами та викладачами в будь-яких формах навчання. Водночас і результативність навчального процесу залежить від здатності педагога встановлювати діалог зі студентом, розуміти й адекватно сприймати його не як підлеглого, а як рівноправного партнера, колегу в складному мистецтві навчання.

Безумовно, викладачеві належить керівна роль у формуванні оптимальних взаємовідносин, які будуються за умов його діяльності щодо:

1. Створення атмосфери психологічної підтримки студентів. Викладач повинен демонструвати повну довіру до студентів під час навчання. Постійно розпочинати навчальну взаємодію з переконанням, що вони чітко усвідомлюють мету і завдання навчальних дій. Виходити з того, що у студентів є внутрішня мотивація до навчання, яку треба поважати. Викладач повинен бути джерелом різноманітного досвіду, до якого завжди можна звернутися за допомогою, зустрівшись із труднощами у вирішенні навчальної проблеми. Він має розвивати в собі спроможність відчувати емоційний настрій групи, окремих студентів, об'єктивно сприймати його і на взаєм відкрито висловлювати свої почуття. Викладач повинен бути активним учасником групової взаємодії під час навчальних занять. Він має прагнути до досягнення емпатії, щоб розуміти почуття і переживання студентів. І, безумовно, педагог повинен добре знати себе, власні комунікативні можливості, спокійно сприймати конструктивну критику.

2. Наявність культури педагогічного спілкування. Вона складається з уміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, розуміти студента і самому бути зрозумілим для нього, уважним, спостережливим, встановлювати контакт, бачити реакцію аудиторії, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, зацікавлювати, захоплювати поясненням, орієнтуватись у ситуації. Для викладача з високою культурою спілкування характерними є оптимальність вимог; педагогічний оптимізм; емоційний відгук; формування колективних форм стосунків, взаємин у колективі під час навчального процесу; створення атмосфери доброзичливості. Головні причини низької культури спілкування викладача зі студентами: байдужість педагога до організації спілкування у навчальному процесі; не використання психологічних і педагогічних знань про людину, не врахування вікових та індивідуальних особливостей студента; неусвідомлення низької загальної культури.

3. Володіння педагогічним тактом. Педагогічний такт – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, уміння знайти педагогічно доцільний та ефективний спосіб впливу, відчуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення. Також виявляється в умінні керувати власними почуттями, не втрачати емоційну врівноваженість у поєднанні з високою принциповістю та вимогливістю, чуйним людським ставленням до студента. Вимагає критичності і самокритичності в оцінці своєї праці, поваги, нетерпимості до шаблону, формалізму, застою думки і справи, бюрократизму та пихи. Його сутність полягає в педагогічно доцільному ставленні та впливі педагога на студентів у вмінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування. Педагогічний такт набувають разом із педагогічною культурою. Він є показником зрілості викладача як майстра своєї справи. Це великий засіб, за допомогою якого студентів можна перетворити на своїх співників, а за відсутності – у суперників.

4. Формування типу домінуючих установок викладачів по відношенню до студентів, пошани та симпатії до них. Виділяють два типи установок: позитивну та негативну. Ознаки останньої: викладач дає «поганому» студенту менше часу на відповідь, ніж «хорошому»; не ставить навідних питань і не підказує; при невірній відповіді поспішає переадресувати питання іншому студенту або сам дає правильну відповідь; частіше засуджує і менше заохочує «поганого» студента, ніж «хорошого»; прагне не помічати успіхів такої особи; іноді взагалі не працює і навіть візуально не контактує з нею на занятті. Про наявність позитивної установки викладача відносно певного студента свідчать альтернативні перерахованим ознаки.

Цілком природно, що у педагога виникають особисті симпатії або неприязнь до окремих студентів. Підстави для цього можуть бути різні: зовнішність, манери поведінки, особисті якості. Проте непедагогічно демонструвати зневажливе та нешанобливе ставлення до студента, який не подобається, і надавати привілеї тому, якому симпатизує викладач. Важливо, щоб особисті стосунки не заважали об'єктивній оцінці.

Пошана до студента має виявлятися у тому, що викладач ставиться до нього як до рівноправного учасника освітнього процесу: дає право вибору (у певних межах), висловлюватися; його думка цінується (хоча не обов'язково сприймається як правильна).

5. Ставлення викладача до критики з боку студентів. У процесі навчання можливі ситуації, в яких студенти вважають, що педагог не має рації в своїх висловлюваннях на заняттях. По-перше, у викладача ЗВО своя точка зору. По-друге, у студента також є власна наукова та світоглядна позиція. Коректна поведінка викладача полягає в тому, що він повинен дати незгодному з ним студенту можливість хоча би коротко позначити свою точку зору або самому розповісти про неї перед аудиторією. Краще зробити це під час перерви, на семінарі (щоб порівняти й обговорити різні позиції) або іншому занятті, заздалегідь підготувавшись до відповіді на зауваження. Не кращим варіантом є миттєва, та ще й

дотепна реакція викладача, яка не дозволяє краще усвідомити проблему, а лише дає можливість продемонструвати свої артистичні здібності і робить студента об'єктом насмішки.

У деяких питаннях студент орієнтується краще за педагога. Тому дискусії – абсолютно природний і взаємно корисний процес. Наукова суперечка повинна проходити тільки на основі доцільних аргументів і взаємоповаги.

6. Вибір домінуючого стилю керівництва та взаємин. Стиль педагогічного спілкування – це певна сукупність стійких прийомів і методів взаємодії зі студентами. Розрізняють авторитарне, демократичне, ліберальне управління навчанням студентів.

Авторитарний стиль характерний для викладача, який займає активну та директивну позицію, залишаючи студентам роль пасивних виконавців у навчальному процесі. Чіткість інструкцій і завдань, своєчасний контроль їх виконання є хорошими організуючими чинниками навчальної роботи студентів. Проте часто недостатньо обґрунтовується необхідність тих або інших завдань у рамках загальних цілей навчальної діяльності. Недооцінюється позитивне значення таких якостей, як усвідомленість, самостійність й ініціативність. Студент для такого викладача – не суб'єкт, а тільки об'єкт навчання. До нього висувається високий рівень вимог, проте часто бракує пошани. Викладач не схильний до прояву індивідуального підходу. Він виходить із усередненого уявлення про студента й абстрактних вимог до нього. Авторитарний викладач консервативний і суб'єктивний щодо студентів. Він вважає за краще характеризувати їх як неорганізованих, ледачих, безвідповідальних; дисциплінуючі дії й оцінки вважає найважливішими чинниками організації навчальних завдань; швидше недооцінить студента, ніж переоцінить. Він некритичний по відношенню до своєї педагогічної діяльності і не вміє визнавати власних помилок.

Для *демократичного* стилю управління характерний певний розподіл повноважень між студентами та педагогом щодо проблем навчання, самостійної роботи, інтересів тощо. Ініціативний викладач дає й студентам можливість проявити власну активність у навчальному процесі. Навчальні завдання він формулює ясно, залишаючи при цьому свободу для вияву творчих умінь. Такий викладач аргументує значення окремих завдань у рамках загальних цілей навчального курсу. В організації навчальних занять він спирається на особистий досвід студентів, специфіку їх потреб і можливостей. Студенти для нього – не тільки об'єкти навчання, але й суб'єкти навчальної діяльності. Вимогливість до них поєднується з повагою до їх особи й індивідуальності. При цьому зберігаються рівні загальні вимоги до всіх студентів. Викладач об'єктивно оцінює студентів, не демонструє стереотипних негативних установок. При цьому вважає за краще переоцінити студента, ніж недооцінити. Акцент робиться на організації змістовної і доцільної навчальної діяльності, а не на дисциплінуючих діях та оцінках. Викладач прихильний до об'єктивної критики власної діяльності, вміє визнавати допущені помилки та виправляти їх, не втрачаючи при цьому власної гідності.

Ліберальному стилю управління властива відсутність активної участі педагога в процесах взаємодії зі студентами, невтручання в їх справи. Викладач займає пасивну позицію щодо організації навчальних занять, є недостатньо вимогливим. У такій ситуації студенти проявляють домінуючу активність і суб'єктивні якості. На заняттях часто відчувається недостатність організуючої функції викладача. В результаті має місце анархія в організації навчальних занять, постановці та виконанні вимог. Такий викладач не надає значення обґрунтуванню необхідності виконання тих або інших завдань. Невимогливість до студентів деколи змінюється невинуватою вимогливістю.

Це породжує невизначеність очікувань студентів. Для ліберального викладача характерні ситуативність і непослідовність в оцінюванні студентів, необ'єктивність і невинуватий оптимізм. Схильний до переоцінки індивідуальності студента і розуміння його особливих обставин, здатен знижувати вимогливість до нього. Не прагне дисциплінувати. Часто йому не вдається організувати змістовну та доцільну навчальну діяльність. Чимало навіть важливих справ і проблем студенти розв'язують без активної участі керівництва й педагога. Часто йому доводиться вмовляти їх виконати певну роботу. Прояви самокритичності у викладача мають ситуативний характер; визнаючи свої помилки, він зазвичай не виправляє їх.

На практиці жоден із наведених стилів не може виявлятися окремо. Сказати однозначно, який із розглянутих стилів є оптимальним, важко. Навіть застосування лише демократичного стилю не завжди буває ефективним. Тому частіше застосовують так звані змішані стилі: авторитарно-демократичний, ліберально-демократичний та ін. Кожен педагог може використовувати різні стилі управління залежно від ситуацій та обставин.

7. Запровадження системи соціально-педагогічної підтримки студентів у процесі професійної підготовки засобами консультування, тобто розвиток соціально-психологічної служби у вищому

освітньому закладі. Ця система вирішує такі завдання: спеціальна допомога студентам молодших курсів у подоланні труднощів адаптації; оптимізація засобів включення особистості у навчальну діяльність із урахуванням її задатків і потенціалу; забезпечення умов для повної самореалізації власних можливостей; робота щодо комплектування академічних груп із урахуванням індивідуальних особливостей студентів і їх психологічною сумісністю; зниження ступеня невизначеності ситуації; формування основ професійної та соціальної мобільності; підготовка молоді до реалізації професійного потенціалу в умовах ринку праці. Відповідно до реалізації цієї мети можуть бути використані різні соціальнопедагогічні заходи, консультації, тренінги.

8. Вплив на формування відношення і позиції студента в процесі взаємодії. Як керуючий суб'єкт навчального процесу, педагог здатен впливати на об'єктивність сприйняття студентом навчальних дій, вимог, ставлення викладачів.

Педагог повинен орієнтуватись у тому, що вирішальним для побудови взаємин зі студентами є *перший контакт* і враження про нього, яке є доволі стійким. На його основі у студента може виникати позитивне, негативне, індивідуальне ставлення до викладача. Воно формується за:

- зовнішніми даними (манера тримати себе, виразність обличчя під час контактів зі слухачами);
- першою лекцією, заняттям (мова, емоційність, захопленість, переконливість, уміння викладати матеріал);
- характером ставлення до студентів (вимогливість, контактність, уважність, толерантність, справедливість);
- виявленням ерудиції (інтелекту) (читає лекцію за конспектом чи без нього);
- враженнями про викладача, які передаються студентами попередніх курсів;
- статтю (якщо жінка – фігура, вбрання, обличчя, голос, якщо чоловік – рухливість, вік, уявна байдужість).

Загалом студенти, в першу чергу, виділяють і сприймають в особі викладача те, що має відношення до його діяльності й забезпечує успіх у ній. Усі інші дані – зокрема, фізичний розвиток, вікові ознаки, національні особливості, стать – у більшості випадків не мають вагомого значення. Студенти не акцентуються на них при спілкуванні з викладачами.

Отже, якщо раніше студенти погоджувалися на позицію підпорядкованого, то тепер вони прагнуть до співпраці, яка передбачає певні вимоги до організації спілкування: діалогічність, взаємну довіру, реальний психологічний контакт, здатність викладача відмовитися від авторитаризму та перейти до гуманної взаємодії. Якщо співробітництво будується на засадах коректності, поваги до студента, розуміння його індивідуальності, то краще забезпечується його розвиток, успішною стає навчальна діяльність.